

• door Gerard Kramer

GREGORIUS¹ de Grote (540-604)

1 De feitelijke gegevens in dit artikel zijn te vinden in de bekende kerkhistorische handboeken. Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van O.Hiltbrunner, art. Gregorius I, in: Der Kleine Pauly, Band 2, kol.875, München 1979; Henry Chadwick, art. Gregory the Great, in: Oxford Classical Dictionary, p.482, Oxford 1970, Second Edition; Philip Whitting (ed.), Byzantium. An Introduction, Oxford 1971; A.A.Vasiliev, History of the Byzantine Empire 324-1453, Vol.I, Madison (Wisconsin, USA), repr.1978; A.M.Heidt, art. Gregorius I de Grote, in: Catholica. Geïllustreerd encyclopedisch vademecum voor het katholieke leven, 's-Gravenhage / Antwerpen 1955, pp.391-392; Sidney Painter, A History of the Middle Ages 284-1500, Macmillan, London 1973; H.P.H.Jansen, Geschiedenis van de Middeleeuwen, Utrecht / Antwerpen, 4e druk 1983; D.E.H. de Boer, J. van Herwaarden, J.Scheurkogel, Middeleeuwen, Groningen 1989; Arnold Smeets, art. Gregorius de Grote in Lucupedia, Digitale theologische encyclopedie <https://www.lucepedia.nl/dossieritem/gregorius-de-grote/gregorius-de-grote-540-604>

Een geboren leider

Gregorius I de Grote wordt rond 540 geboren in een gezin dat behoort tot de Romeinse hoge adel. Hij is nog vrij jong als hij in de jaren 572-573 *praefectus urbi* is, wat betekent dat hij een hoge bestuursfunctie vervult. Hij is dan verantwoordelijk voor de openbare orde en de rechtspraak in de stad Rome.

Zijn politieke loopbaan eindigt tamelijk abrupt als hij kort na de dood van zijn vader rond 575 het ouderlijk huis in Rome en het omvangrijk familielandgoed op Sicilië erft. Hij zegt de wereld vaarwel, sticht een klooster in zijn eigen huis te Rome en trekt daar met enkele getrouwen in. Vervolgens sticht hij zes kloosters op zijn landerijen op Sicilië. Gregorius is daarna van 579-585 gezant van de paus aan het keizerlijk hof in Constantinopel. Opmerkelijk is dat hij er in die jaren niet in slaagt ook maar de eerste beginselen van het Grieks onder de knie te krijgen!

Gregorius gaat in 585 terug, en wordt vervolgens abt van zijn

eigen klooster. Als in 590 paus Pelagius II aan de pest sterft, wordt Gregorius tegen zijn wil, maar met volledige eenstemmigheid, tot diens opvolger gekozen. In die tijd ontwikkelt hij, ondanks voortdurende ziekte en de overtuiging aan het einde der tijden te leven, een omvangrijke, succesvolle activiteiten op kerkelijk, sociaal en politiek terrein, en legt zo de grondslag voor de middeleeuwse machtspositie van de kerk. Veertien jaar lang is hij paus geweest, tot zijn dood op 12 maart 604.

Geschriften

Gregorius heeft veel geschreven. Van Gregorius zijn 848 brieven over; deze gaan hoofdzakelijk over politiek, kerkbestuur en zielszorg, en zijn een belangrijke bron van informatie over leven en denken van Gregorius.

In zijn *Regula pastoralis* behandelt hij vier onderwerpen, alle als reactie op de beschuldiging dat hij zich via zijn keuze tot paus aan zijn pastorale verplichtingen heeft willen onttrekken:

- De gezindheid + de beweegredenen van een zielzorger;
- de voor de zielzorger noodzakelijke deugden;
- zijn onderwijstaak + pedagogische leiding die hij moet geven;
- noodzakelijkheid van het dagelijks zelfonderzoek

Dit werk is ook in het Grieks vertaald.

Verder schrijft hij een werk getiteld *Dialogen*. Daarin geeft Gregorius in de vorm van gesprekken met een vriend, de diaken Petrus, een beschrijving van wonderdaden, profetieën en visioenen van Italische monniken en heiligen. Deze dialogen zijn ook in het Grieks en het Arabisch vertaald, en hebben een grote invloed op het wondergeloof van de Middeleeuwen gehad. Ook hebben ze vele dichters geïnspireerd.

De *Moralia* zijn schriftelijke aanvullingen op voordrachten die Gregorius in Constantinopel over het boek Job heeft gehouden. Hierin geeft hij een historische, allegorische en 'morele' exegese. Deze laatste heeft de overhand, vandaar de titel. Voor ons blijft echter de allegorische / typologische exegese het meest bijzonder. Een voorbeeld: Job is een type van de Verlosser; zijn vrouw van het vleselijke leven, de vrienden van Job staan voor de ketters; zijn 7 zonen staan moreel voor de 7 hoofddeugden en allegorisch voor de 12 apostelen (want $7 = 3+4$, maar $3 \times 4 = 12!$).

Van zijn preken is een verzameling van 22 *Homilieën* (=preken) over *Ezechiël* bewaard gebleven, alsook 40 *Homilieën* over de *evangeliën*. Ook heeft hij, in het kader van liturgische vernieuwingen, het misboek opnieuw geredigeerd en zo het *Sacramentarium Gregorianum* en een nieuwe uitgave van het koorgezangboek *Antiphonarium missae* verzorgd. Nog altijd onduidelijk is of hij ook de schepper is van de Gregoriaanse muziek.

Gregorius rekt af met de oude humanistische vorming. Opmerkelijk is dan ook dat hij in zijn werken niet eenmaal een heidense auteur citeert: 'Dezelfde mond kan niet de lof van Jupiter en die van Christus verkondigen', zo luidt zijn verklaring. Toch verwaarloost hij zijn eigen stijl niet. Hij brengt zijn in steno opgenomen preken stilistisch in overeenstemming met zijn daaraan toegevoegde geschreven gedeelten. Vooral in zijn eigen tijd zag men hem als de vertegenwoordiger van de ware welsprekendheid. Hij werd na Augustinus in de Middeleeuwen de beroemdste christelijke Latijnse schrijver, en na de uitvinding van de boekdruk-

kunst behoorde hij tot degenen wier werken overal gelezen werden.

Activiteiten en invloed

Als paus heeft Gregorius de positie van het pauselijk gezag zeer versterkt:

- door een zorgvuldige organisatie en administratie van het reusachtige grondbezit van de Roomse kerk (= het Patrimonium Petri, het erfdeel van Petrus) genoemd) en door zo de inkomsten ervan te verhogen; deze inkomsten gebruikte hij voor armenzorg en het lenigen van sociale nood;
- door de bescherming van Rome tegen de Langobarden;
- door het onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met het rijk van de Franken;
- door het tot stand brengen van een goede relatie met de Westgoten in Spanje;
- door de Ariaanse Langobarden voor het orthodoxe christendom te winnen;
- door zijn missionaire activiteiten onder de Angelsaksen. Gregorius knoopte tijdens zijn pontificaat betrekkingen aan met Engeland. In 596 zond hij de abt Augustinus met 40 monniken daarheen voor een systematische romanisering van het land. Zij brachten daarheen ook de Benedictijner kloosterregel mee. Een model van rationele zendingstheorie is de instructie die hij aan Augustinus schreef, waarin hij hem de aanbeveling deed om zoveel mogelijk door aanpassing aan en geleidelijke omvorming van de bestaande heidense instituten de nieuwe kerk te vestigen.

De tegenstellingen tussen het Romeinse, door Gregorius gestempelde christendom en het christendom van Constantinopel groeiden. Zo maakte Gregorius er bezwaar tegen dat de patriarch van Constantinopel de titel *oecumenicus* (=oecumenisch) droeg. Voor zichzelf wees hij de gelijksoortige titel *papa universalis*, algemene paus, af. In plaats daarvan noemde hij zichzelf in alle bescheidenheid *servus servorum Dei*, d.i. slaaf van de slaven van God.

Leerstellige bijzonderheden en kritiekpunten

Gregorius is geen briljant of origineel theoloog. Hij sluit vrij nauw bij Augustinus aan.

In zijn ijver heidense volken voor het christendom te winnen

– of moeten we zeggen: onder zijn pauselijke invloed te krijgen? – buigt hij de grote leerstukken van het christendom om naar een primitieve, half heidense, half christelijke religiositeit:

- Heidense godenmachten of natuurkrachten werden door hem moeiteloos ‘omgeduid’ tot een uitgebreide hoeveelheid engelen en demonen. Een wereld van wonderen, van relikwieën- en amulettenverering diende als inleiding tot het bovennatuurlijke – zijn belangstelling daarvoor heeft Gregorius de bijnaam ‘pater superstitionum’, vader van het bijgeloof, bezorgd. De gedachte van het vagevuur is door Gregorius systematisch uitgewerkt, als middel om na de dood alsnog genoegdoening te verwerven. Zijn grote nadruk op de autoriteit van het pausdom: de paus is minder dan God, maar meer dan de mensen.

Voorbeeld van de preekstijl van Gregorius

Hier volgt een deel van een preek van Gregorius over Matth.22:1-14, in de vertaling van Dries van den Akker².

Hierin vertelt hij enkele bijzonderheden over een paar tantes, die hij functioneel acht:

Maar de harten van de toehoorders worden nu eenmaal eerder tot inkeer gebracht door het voorbeeld van een gelovige dan door de woorden van een leraar. Daarom wil ik u iets vertellen uit mijn naaste omgeving. U zult het met des te meer ontzag horen, juist omdat het van zo nabij afkomstig is. Want wat wij gaan vertellen is niet van lang geleden. Integendeel, wij hebben de vrouwen over wie het gaat zelf nog gekend, en de getuigen ervan zijn nog in leven. Mijn vader had drie zussen, alle drie heilige maagden: Tharsilla († 580; feest 24 december), Gordiana en Aemiliana († 581; feest 5 januari). Zij waren vervuld van eenzelfde ideaal; ze hadden zich op hetzelfde moment aan de Heer toegewijd en leefden volgens een strenge leefregel samen in hun eigen huis. Zo maakten Tharsilla en Aemiliana gestaag voortgang door hun dagelijkse oefeningen in liefde voor hun schepper. Hun lichaam verkeerde nog hier in het tijdelijke, maar hun geest was al bezig met het eeuwige. Maar de ziel van Gordiana daarentegen begon stilaan weg te groeien van de innige liefde door dagelijkse verflauwing en al gauw verviel zij in de liefde voor deze wereld. Herhaaldelijk verzuchtte Tharsilla tot haar zus Aemiliana: ‘Ik constateer dat onze zus Gordiana toch niet bij ons hoort. Ik zie hoe zij door dingen van buiten wordt afgeleid; zij bewaakt haar hart niet tegen alles wat daar aanklopt.’ Dag in dag uit trachtten zij haar met eerlijke correcties op het juiste pad te houden, en haar lichtzinnigheid om te buigen tot een meer serieuze

² <http://www.heiligen.net/heiligen/09/03/09-03-0604-gregorius.php>

levenshouding. Dan trok ze wel weer even een ernstig gezicht, maar zodra de correctie verklonken was, was ook haar gemaakte ernst alweer voorbij en weldra was zij weer terug bij oppervlakkig gepraat. Zij had graag wereldse meisjes om zich heen, en zo was ze een last voor ieder die zich juist van deze wereld wilde afkeren.

Temidden van haar zussen groeide Tharsilla gestaag in haar toelig op het gebed, haar boetedoeningen, haar versterving en haar serieuze en heilige levenswijze. Volgens haar eigen zeggen verscheen haar op een nacht in een droom mijn voorvader Felix († 492; feest 25 februari), die ooit nog bisschop was op de zetel hier van Rome. Hij toonde haar de schitterende woning van de eeuwige heerlijkheid met de woorden: 'Kom, ik ga je opnemen in deze woning van licht.' Kort daarna kreeg ze plotseling koorts, en had haar laatste uur geslagen. Wanneer een man of vrouw van adel sterft is het gebruikelijk dat er vele mensen samenkomen om de naaste familie te troosten. Zo stonden er ook in haar stervensuur vele mannen en vrouwen rond haar bed. Onder hen bevond zich ook mijn moeder. Zij zag hoe zij plotseling als in een geestverrukking haar ogen opsloeg naar de hemel; daarna wendde zij zich tot de omstanders met de woorden: 'Opzij, opzij, Jezus komt eraan!' Terwijl zij daar naar opzag, maakte haar ziel zich los van het lichaam. Een hemelse geur verspreidde zich door het vertrek, alsof de brenger van alle goeds die daarnet aan zijn nederige dienaars verschenen was, een spoor van zijn aanwezigheid achter had willen laten. Zoals gebruikelijk is bij overledenen, werd haar lichaam geheel ontbloot om gewassen te worden. Toen bleek dat

door haar aanhoudende gebeden in haar kamertje de huid van haar knieën vereelt was zoals bij een kameel. Wat zij bij haar leven altijd voor zichzelf had gehouden kwam zo bij haar dood aan het licht.

Dit alles is daags voor Kerstmis gebeurd. Maar spoedig daarop verscheen ze in een nachtelijk droomgezicht aan haar zuster Aemiliana met de woorden: 'Kom hierheen. Want Kerstmis heb ik zonder jou doorgebracht, maar Driekoningen wil ik met jou samen beleven.' Waarop zij - in haar bezorgdheid om het heil van haar zus Gordiana - antwoordde: 'En als ik alleen kom, aan wie laat ik dan onze zuster Gordiana over?' Daarop reageerde zij weer met bedroefd gelaat: 'Kom, want de plaats van onze zus Gordiana is tussen de wereldse vrouwen.' Kort na dit visioen werd zij ziek. En aan die ziekte is zij ook - zoals haar gezegd was - daags voor Driekoningen bezweken.

Zo bleef Gordiana alleen over. Ze werd steeds oppervlakkiger. Nu gaf zij openlijk gevolg aan datgene wat zij aanvankelijk alleen nog als verlangen in haar gedachten had gekoesterd. Want ze vergat het respect voor de Heer, ze vergat haar schaamte en eerbied, ze vergat haar toewijding en huwde al gauw met de beheerder van haar landerijen.

Alle drie waren aanvankelijk vervuld van eenzelfde ideaal, maar niet hebben ze het alle drie ten einde toe volgehouden, precies volgens het woord van de Heer: 'Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkooren.' Ik heb dit allemaal verteld met de bedoeling dat iemand die een goed werk begonnen is, dat niet toeschrijft aan zijn eigen kwaliteiten of meent dat hij dat aan eigen inspanning te danken heeft. Want je weet wel hoe het vandaag is, maar wat er morgen zal zijn, weet je niet. Niemand moet zijn eigen werk overschatten of zich verheugen in eigen zelfverzekerdheid. Want in de onzekerheid van dit leven weet je nooit hoe het zal aflopen."

